

Malmarpark of Bijgaard?

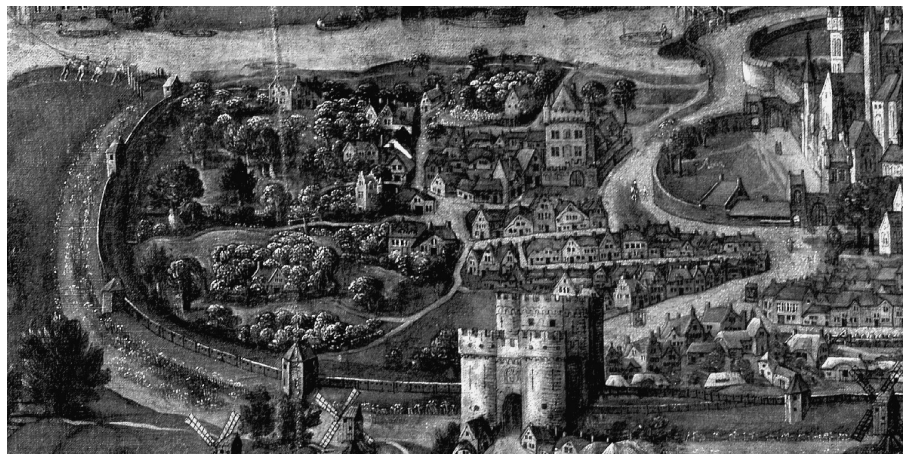
Het toekomstige buurtpark op de vroegere terreinen van het bedrijf Malmar achter de sporen van het Dampoortstation heeft een totaal vergeten voorganger: de Bijgaard. Dat was een beboomde zone binnen de Sint-Baafsvesten in het nu al meer dan vier eeuwen verdwenen Sint-Baafsdorp. Aan de hand van oude plannen gaan we op zoek naar de locatie van dit historische stukje groen.

LUC DEVRIESE

Tussen de Dampoortwijk en de Heirniswijk, bij de Forelstraat en de Nijverheidstraat, is een nieuwe groene zone in de maak die bekend staat als 'Malmarpark'. Deze zone heeft al een lange voorgeschiedenis. Daarmee doelen we niet op het verhaal dat in 1997 begon met de moeizaam verkregen verhuis van de Malmarfabriek uit die zone naar het havengebied. Onze belangstelling gaat hier naar de Bijgaard: de al enkele eeuwen verdwenen en totaal vergeten groene voorganger van dit nog altijd niet afgewerkte project. Bijgaard was ooit de naam van het gebied dat grosso modo wordt begrensd door het spoorwegterrein van het Dampoortstation en de Dendermondsesteenweg vanaf het winkelcomplex in de eerste bocht van die straat tot aan de Nijverheidstraat.

Er zijn intussen meer dan vier eeuwen verstreken sinds de Bijgaard verdween, maar gelukkig kunnen we hem voor ogen roepen alsof hij gisteren nog bestond. Dat danken we aan een uniek schilderij dat een panoramisch gezicht op Gent in 1534 voorstelt. Ongetwijfeld hebben heel wat Snel!-lezers het al eens gezien in reproductie. Het schilderij wordt het toekomstige pronkstuk van het stadsmuseum STAM, de opvolger in opbouw van het Bijlokemuseum. De zone rond de Sint-Baafsabdij staat er helemaal op de voorgrond voorgesteld, veel groter en duidelijker dan de stad zelf. Rond dat kloostercomplex is een nederzetting te

Detail uit het panoramische gezicht op Gent (1534)

zien: het Sint-Baafs dorp. In dat 'dorp', eigenlijk een stadswijk binnen rond 1330 aangelegde vesten, hier Sint-Baafsvesten genoemd, waren er twee beboomde zones. Een eerste lag binnen het klooster zelf, ergens bij het huidige Spaanskasteelplein en was ontoegankelijk voor gewone stervelingen. De tweede lag tussen de abdij en de vesten aan de Heirnismeersen. Het is deze groenzone die ons hier interesseert en die te zien is op het detail van het grote schilderij dat we bij dit artikel afdrukken. Dat was voor een groot stuk de Bijgaard. En het is uitgerekend deze zone die (gedeeltelijk) wordt ingenomen door de Malmarsite, zoals we zullen zien.

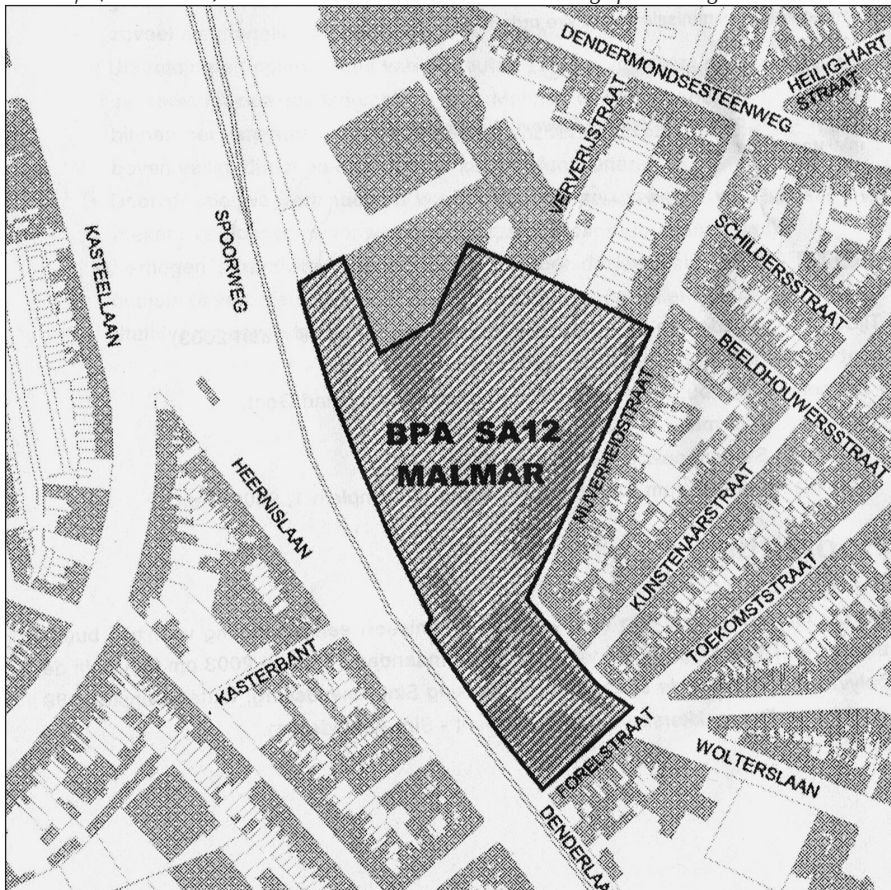
Bijgaard

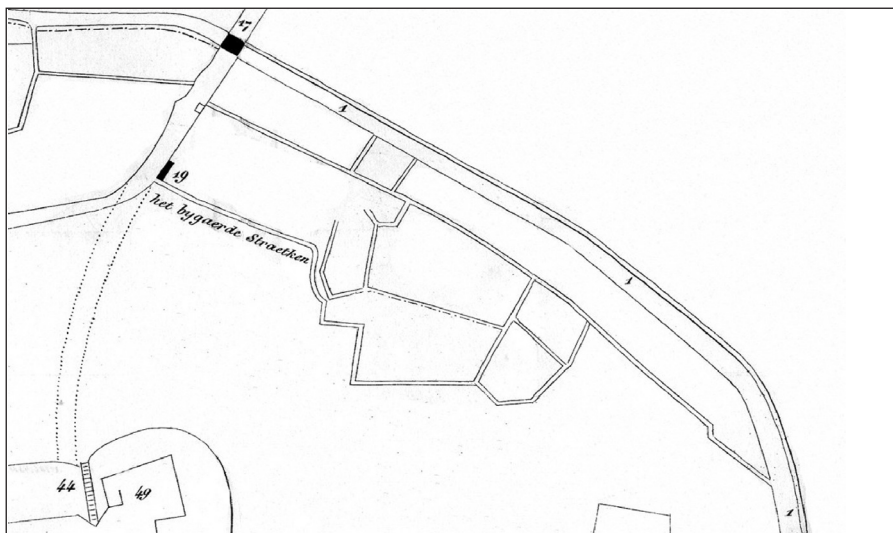
Hoe zat dat met de Baafse Bijgaard? Veel weten we er niet over, maar we kunnen toch wel een en ander tevoorschijn toveren uit de beruchte 'nevelen der tijden'. De naam is om te beginnen al heel oud en hoort bij de oudst bekende namen in Gent. De vroegst bewaarde vermelding in de archiefstukken van de Sint-Baafsabdij is te dateren in de periode 1262-1279. De naam werd toen als *Biingart* geschreven en betekent simpelweg 'bijgaard' of bijentuin. Nog tijdens dezelfde eeuw schreef men *in den Bigart* (1280) en in de daaropvolgende eeuw werd het *Bighaert* (1360), *in den Bigaert* (1365) en in *Binggaard* (1371). Om een 'juiste' schrijfwijze bekommerde men zich toen nog niet. Nog veel meer vermeldingen zouden volgen vooraleer de bijgaard verdween.

Onze kennis over het verleden ten tijde van de Bijgaard – afgezien van de namen van graven, koningen, vaderlandse helden en berichten over veldslagen, verordeningen en belastingen – is beperkt. Waarom uitgerekend dit terrein zo werd genoemd, weten we niet. Wel is bekend dat honing in die bijna suikerloze tijden een zeer gegeerd product was. In de oudst bewaarde Gentse stadsrekeningen (1314-1315) vinden we een vermelding van een blijkbaar eenmalige belasting op de *vond vanden zeeme* buiten de stadspoorten, die goed was voor een toch niet te versmaden 0,8% van de stadsontvangsten. Buiten 'zeem' of honing kenden onze arme middeleeuwse voorouders enkel fruit en sommige zoete vruchten als snoep!

Geschreven informatie over hoe de 'gaard' eruitzag, hebben we evenmin, maar het schilderij uit 1534 geeft ons allicht een betrouwbaar idee. Hij lijkt nog het meest op een boomgaard met nogal losjes van elkaar staande bomen of bomengroepjes doorkruist met aardewegeltjes. Er staan slechts een paar blijkbaar nogal belangrijke huizen (met verdieping ... niet evident in die tijd!).

Plannetje (BPA – SA12) uit 2003 met de zone van de toekomstige parkeanleg

Reconstructie door Van Lokeren van de Bijgaardzone aan de zuidelijke Sint-Baafsvesten

De overwegend beboomde groene zone binnen de Sint-Baafsvest strekte zich verder uit tot aan de Nederschelde in de oeverzone die toen 'Visserij' werd genoemd (het Visserijkanaal bestond toen lang nog niet). In de richting van de abdij zien we het imposante gekanteelde Hof van de Sint-Baafsproosdij en een dichtbewoonde zone rechtsonder. Links en helemaal op de voorgrond onderaan is de stadsvest, de Sint-Baafsvest, zeer duidelijk weergegeven. Dat was in die tijd een aarden wal met een palissade en een gracht ervoor, onderbroken door houten wachthuisjes en de kloeke Dendermondse Poort.

Extra muros

Het hoe en waarom van het verdwijnen van de oude Bijgaard is dan wel weer goed gedocumenteerd. Zijn lot ging aan het wankelen in het bij de Gentenaars – stropendragers! – welbekende jaar 1540, heel kort dus na het vervaardigen van het schilderij. Op bevel van Keizer Karel werd toen het 'Nieuw Kasteel' (later 'Spaans Kasteel') gebouwd en de oude Sint-Baafsvesten werden geslecht, zoals dat zo mooi heet in antiek Nederlands. Wellicht bleef de beboomde zone in de eerste jaren daarna nog grotendeels ongeschonden, maar in 1577-1578 was het er heel zeker mee afgelopen. Het calvinistische stadsbestuur, in die jaren heer en meester in Gent, begon toen aan een reuzenwerk: de aanleg van een vrijwel compleet nieuwe stadsversterking rond de hele stad. In tegenstelling tot overal elders werden de nieuwe wallen en grachten in het oosten – in de zone die we nu kennen als het Handelsdok en de Dampoortwijk – niet aangelegd op de oude vesten, maar meer naar het westen, dichterbij het stadscentrum en bij Karels gewezen kasteel. Daardoor kwam de Bijgaard *extra muros* (buiten de stadsmuren) te liggen in een 450 meter brede strook rondom de stad waarin alles kaalgeslagen werd. Niets mocht immers een schuilplaats

bieden voor de te verwachten belegeraars van de opstandige stad. Huizen, bomen en struiken, alles moest weg. De verordeningen waren niet mis te verstaan en ze werden ook uitgevoerd!

Ook later, ten tijde van het Spaans Kasteel, bleef de zone om verdedigingsredenen nog lang kaal. Tot in de tweede helft van de jaren 1800 werd daar voornamelijk aan kleinschalige landbouw gedaan. De situatie veranderde pas ingrijpend na de aanleg van het nu nog bestaande ringspoor in 1870-

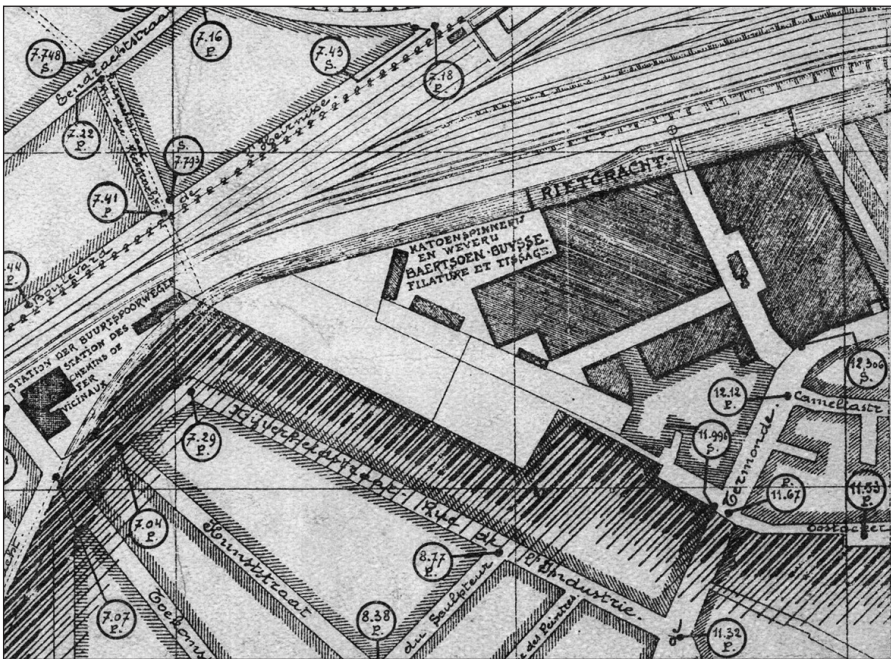
1872, de bouw van de grote katoenspinnerij en weverij Baertsoen-Buyse tussen de spoorweg en de Dendermondsesteenweg en het dempen van de Rietgracht (eigenlijk de meermaals omgeleide oude vestinggracht). Het hele gebied aan weerszijden van het spoor raakte in de periode 1875-1930 verstedelijkt.

Van Lokeren 1848

Ondanks al deze veranderingen kunnen we de Bijgaard ook vandaag nog goed lokaliseren op het terrein. Dit doen we aan de hand van enkele hierbij weergegeven plannetjes. Het eerste werd in 1848 gepubliceerd door Auguste Van Lokeren, aan wie we het behoud van de ruïnes van de Sint-Baafsabdij te danken hebben. Deze zo verdienstelijke advocaat was niet alleen gemeenteraadslid maar ook een zeer begaafd amateur-historicus en archeoloog. Hij slaagde er onder andere in heel wat oude structuren exact aan te duiden op een plan van de zone rond het Spaans Kasteel. Het *Bygaerde straetken* was er een van. Eventjes situeren: dit mondde uit waar de Dendermondsesteenweg ook nu nog een knik maakt naar de Dampoort toe (cijfer 19 op het plan: in de jaren 1500 herberg *De Roose*). Op die plek is nu een meervoudig winkelcomplex gevestigd. Onderaan links is nog net het zuidoostelijke hoekbastion van het Spaans Kasteel zicht-

Detail uit de kaart van Gérard (1857)

Detail uit het plan van Compyn & Soenen (1912)

baar (nu onder de Kasteellaan ter hoogte van de Slachthuisstraat). Het oude traject van de *Dendermonde strate* in een flauwe boog naar de abdij toe (stippelijntjes op het plan) werd kort na 1540 opgeheven en vervangen door een zijstraat richting Dam-poort: *de Cattestraete*. Vandaar de knik. De plaats waar ooit de Dendermondse Poort (nr. 17 op de afbeelding) torende, is ook nu nog goed herkenbaar: ter hoogte van het Bannierparkje en de Verrijstraat, die wordt afgesloten door het gebouw van Oxfam-Wereldwinkels met de inactieve windmolen. Dit zijn overblijfselen van de gewezen Sint-Baafsvest, of meer precies: van het wegje dat aan de stadzijde van de aarden vestingwal liep.

Gérard 1857

Ook dicht bij of op de huidige Malmarsite is die vest nog herkenbaar. Daarvoor moeten we opnieuw een beroep doen op oud kaartmateriaal. Op een volgend plannetje zie je een detail van een prachtige kaart uit 1857 van P. Gérard, gebaseerd op kadasterplannen. Enige uitleg is hierbij wel nodig. Allereerst moeten we opletten, want het plan is omgekeerd georiënteerd (met het noorden bovenaan, zoals op de huidige plannen). Onderaan zie je (Oo)stacker staan. Geen paniek: de gemeente (nu deelgemeente) Sint-Amansberg werd pas in 1872 van Oostakker afgesplitst. Net boven die naam is de grens met Gent aangeduid met een dubbele kruisjes-streeplijn en daarboven zie je langwerpige percelen met kadastrumnummers 175 en 173a. Ze vormen een overduidelijke herinnering aan de oude vesten uit de jaren 1300 op die plek, meer dan drie eeuwen na het verdwijnen ervan! Iets meer naar boven zie je de oude walweg, nu afgeknipt en Verrijstraatje

geworden. Net waar de '*Chaussée de T(ermonde)*' (Dendermondsesteenweg) ombuigt (op de figuur onder de letters OS van extra-muros – bedoeld zijn hier de nieuwe vesten uit de jaren 1577-1578) is nog een stukje van het *Bygaerde straetken* te zien. Naar boven toe zien we verder nog de verlegde vestinggracht (Rietgracht) met in het verlengde ervan het tracé van een toen geplande nieuwe aanleg ervan. Helemaal bovenaan is nog een stukje van de mooi gebogen spoorverbinding te zien tussen het toenmalige Zuidstation en de haven (nu Kasteellaan).

Compyn & Soenen 1912

Op alweer een later plan van Compyn en Soenen uit 1912 is de grens met (toen) Sint-Amansberg – nu nog altijd de scheiding tussen postnummer 9000 en 9040 – extra duidelijk schuin gestreept aangeduid. We zien ook dat in 1876 twee grensverleggingen zijn doorgevoerd: een grote verschuiving aan de omgeleide Rietgracht door de Heirniswijk ten nadele van het toen nog piepjonge Sint-Amansberg en een kleine verschuiving dicht bij de Dendermondsesteenweg ten voordele van diezelfde gemeente. Daartussen bleef de oude grens onveranderd achteraan de intussen op Sint-Amansbergs gebied aangelegde Nijverheidstraat. De Banierstraat heette er toen nog Oostakkerstraat. Bovenaan zie je het grote spoorwegterrein, de Rietgracht (nog altijd) en de fabriek Baertsoen-Buyasse. De hoofdingang van die fabriek is precies gelegen op de plek waar ooit het Bijgaardstraatje op de steenweg uitgaf (aan de kromming). Van het Malmarbedrijf was nog geen sprake. Wel was er al het buurtspoorstationnetje (rechts) aan de Forelstraat bij de spoortunnel dat

gelukkig behouden bleef en zal gerestaureerd worden.

BPA SA12

Daarmee zijn we al (vrij) dicht bij de huidige tijd aanbeland en kunnen we terugkeren naar onze eerste figuur met het plan voor het toekomstige park (BPA SA12 Malmar). De gearceerde zone is groter dan het park: ook een aantal huizen aan de straat is in dit Bijzonder Plan van Aanleg (BPA) begrepen. De tuintjes en koertjes aan de noordzijde van de Nijverheidstraat zijn er nog altijd allemaal even diep ingetekend. Aan die egaliteit kun je trouwens de verdwenen grens met Gent herkennen.

Zo kunnen we nu dus een en ander thuisbrengen. Die grens duidt immers ook de ligging van de verdwenen Sint-Baafsvesten aan en daarbinnen lag dan onze Bijgaard. Wel moeten we er hier even op wijzen dat de gelukkige bewoners van die straat (Sint-Amansbergenars nota bene) recentelijk een stukje Gent mochten inpalmen om hun tuintjes te vergroten. Zo zie je dat het toekomstige park niet enkel een goed stuk van de gewezen *Biingart* (Bigart, enzovoort) zal innemen, maar ook een deel van de oude vesten en vooral in de richting van de Forelstraat ook nog een strook van de gewezen Heirnismeersen. De foto's op pagina 24 geven een klein idee van hoe het er nu uitziet. Aan de Dendermondsesteenweg herinnert de brede inrijpoort naar het achtergelegen gedeelte van het al genoemde winkelcomplex met parking nog aan het *Bygaerde straetken* dat daar ooit lag.

Aan het einde van dit verhaal kunnen we enkel maar wensen dat de bijtjesgaard spoedig een nieuw leven mag aanvangen, bijna vijf eeuwen nadat een onbekende meester hem penseelde en meer dan vier eeuwen nadat hij van de kaart werd geveegd. Het zou mooi zijn mocht ook de oude naam herleven. De voorlopige aanduiding Malmarpark is om meer dan één reden misplaatst en ongewenst.

Met dank aan Peter Steurbaut (dienst Stadsarcheologie), Louis Gevaert, Lennert Dierick en Geertrui Daem.

De vroegste vermeldingen van de Bijgaard en de naamverklaring zijn afkomstig uit *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen* (De Standaard, Antwerpen, 1954) door M. Gyseling. Heel wat informatie over de urbanisatie in deze zone werd geplukt uit *Van wei tot wijk. Honderd jaar Heirnis* (Gent, 1988). Wie wat meer wil opsteken over het Sint-Baafsdorp, vindt wellicht zijn gading in het Jaarboek 2007 van de heemkundige kring De Oost-Oudburg, raadpleegbaar en verkrijgbaar in het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof 46 te Sint-Amansberg (open op zondag van 10 tot 12 u).